

ETNOSZ ÉS ETHOSZ

A romániai magyarság jövőjét az új társadalom mélyülő demokratizmus és a pártpolitika szavatolja, amely a szocialista nemzetben és nemzetiségben az egyén és a közösség alkotó képességei szabad kibontakozásának hosszútávú keretét látja. A nemzetiség — akárcsak a nemzet — történelmi kategória. Múltja, jelene és jövője van. Holnapi sorsa viszont kiváltképpen a *tudatos történelemalkítás* erővonalait követi. E perspektívában az ösztönösség fajsúlya állandóan csökken, és mind jelentősebbé válik a kollektív önfenntartás és önalakítás célirányos törekvése. A nemzetiségi-erkölcsi tudat pedig — a maga egységében és kölcsönhatásában — szolgálja e törekvést, és hatékonyan ösztönzi a szocialista nemzetiség fejlődését.

Etnosz és ethosz viszonyának megvilágítása egyike a számunkra legidőszerűbb feladatoknak: az erkölcsi tudat különösen fontos funkciót tölt be egy nemzetiség életében. Ezért is kell kifejlesztenünk a romániai magyarság *önismeretének etikai dimenzióját*, a szocialista építés számára *oly nélkülözhetetlen korszerű marxista erkölcsstan összefüggéseiben*.

A történészek, szociológusok, irodalom-, nyelv- és folklórkutatók mellé sorakozzanak fel azok, akik tudatában az erkölcsi tényező növekvő szerepének a modern világban, tudatosítani kívánják azt a körülményt, hogy noha a nemzetiség létét elsődlegesen demográfiai folytonossága és gyarapodása biztosítja a forradalmi átalakulás kedvező feltételei között, az egyén választása, felelőssége és elkötelezettsége az anyanyelv, a nemzetiségi művelődés kérdéseiben éppúgy nem lehet közömbös a jövő szempontjából, mint hűsége a nemzetiségi létforma egyéb értékei iránt. E viszonylatok, magatartások és kategóriák azonban az erkölcs, illetve az etika köréhez tartoznak.

Nem térhetünk most ki az erkölcs, erkölcsösség, erkölcsiség és etika fogalmainak részletes elemzésére. Vizsgálódásunk igényei csak annak leszögezését kívánják, hogy — az újabb magyar etikai szakirodalomnak megfelelően — az erkölcsi jelenségek bonyolult képletében különbséget teszünk *gyakorolt* erkölcs (társadalmi erkölcsösség) és *hirdetett* erkölcs (morális tanok) között. Nem tévesztjük szem elől, hogy minden egyén a maga szubjektivitásával viszonyul a fennálló erkölcsi rendhez, a gyakorolt szabályokhoz és normákhoz, valamint a különböző meghirdetett elvekhez és tanokhoz. Ez a viszonyulás az erkölcs szubjektív oldala, az úgynevezett *erkölcsiség*.

Az etika mint tudományos-bölcseleti diszciplína közvetlenül a hirdetett erkölcsőhöz kapcsolódik. Feladatának tartja, hogy megfogalmazza, rendszerezze, indokolja, bizonyítsa és magyarazza az erkölcsi szabályokat, normákat, elveket és eszményeket. És teszi ezt mindig valamilyen világnézeti-bölcseleti alapvetésből kiindulva. Erkölcs és etika tehát nem azonos, de nyilván nem is választható el egymástól. Az utóbbi tárgyának

tekinti az előbbi, amely viszont — a történelem tanúsága szerint — igen gyakran valamilyen morális tan, valamilyen etikai felfogás hatása alatt alakul.

Önismeretünk etikai oldala — ezek szerint — azoknak az erkölcsi jelentésű viszonylatoknak a tudatosítását segíti elő, amelyek a nemzetiség tagjait kapcsolják össze, illetve az egyén és a nemzetiségi közösség, valamint a román nemzet és a többi nemzetiség között jönnek létre. Ám a nemzetiségi népcsoport szükségletei is nemcsak annak a megismerését igénylik, hogy mi *volt* és mi *van* az erkölcs területén, hanem társadalmi rendelésként sürgetik azoknak a szabályoknak, elveknek és eszményeknek a megfogalmazását, amelyek már a *legyen* síkján érvényesülnek. A „kellés” jegyében meghirdetett tanokat ne azonosítsuk viszont a klaszszikusainktól következtetesen bírált moralizálással, ama felfogással, illetve hiedelemmel, hogy bizonyos erkölcsi nézetek pusztá hirdetése megoldja az erkölcsi, társadalmi haladás ügyét. A marxista etika — mint ismeretes — nem mond le szabályok, elvek és eszmények kidolgozásáról, s ennek megfelelően a szocialista nemzetiség erkölcsi tudatának kimunkálásában mi sem mondhatunk le róluk. A megfogalmazandó erkölcsstan normatív jellege és funkciója nem szakadhat el természetesen a társadalmi valóság és fejlődés követelményeitől. Ezek a reális szükségletek serkentik egyébként — a társadalmi csoportok és mozgalmak történelmének különböző szakaszaiban — az etikai gondolkodás iránt mutatókozó hol erősebb, hol kevésbé sürgető igényeket.

A közösségi élet — bármilyen szinten és bármilyen formában öltön alakot — nem maradhat fenn erkölcs nélkül. A morál közvetíti ugyanis a csoport és tagjai között a kölcsönös elvárásokat, melyek teljesítése nélkül felbomlanának az adott struktúrák. Ezek az elvárások persze differenciáltan érvényesülnek aszerint, hogy valamely osztály vagy réteg, egy bizonyos társadalom vagy az általános emberi fejlődés érdekeit fejezik ki. Erkölcs tehát mindig van, jelenléte azonban nem feltétlenül az etikai gondolkodás elveiben és eszményeiben nyilvánul meg. Ha azonban az illető társadalmi csoport, osztály, réteg, etnikai közösség vagy mozgalom meghaladja az ösztönösség szintjét, hogy az „önmagában való” lét szakaszából átlendüljön az „önmagáért való” lét szakaszába, szellemi képviselői nem kerülhetik el az etikai szembesítést.

A munkásmozgalom és az etika viszonyát elemezve, Heller Ágnes több tényezőt sorol fel, s ezek előfordulásuk esetén arra készítetik — szerinte — a társadalmi mozgalmakat (közösségeket), hogy az etikai gondolkodásban szembesítsék magukat létük és fejlődésük erkölcsi problematikájával. Etika csak olyan mozgalomban jöhet létre, amely nem abszolutizálja magát; amely — pozitív vagy negatív válságkorszakaiban — túllép az ösztönösség határain; és teret biztosít az egyéni praxisnak, az egyéni döntésnek. Etika csak ott és akkor születik, ahol és amikor elodázhatatlanná válik a mozgalom (közösség) számára, hogy önkritikailag viszonyuljon múltjához, ellentmondásaihoz és hibáihoz (*Az etika helye a marxizmusban*; az *Érték és történelem* című kötetből, Budapest, 1969. 107—108).

E szempontok eligazítóak a romániai magyar értelmiség etikai törekvéseinek viszonylatában is. Ilyen törekvések már a két világháború között megnyilvánultak; kritikai számbavételük elodázhatatlan tennivaló

mai vállalkozásunkban. E kísérlet sem nélkülözheti a hagyományok újraértékelését. Sikere attól is függ, milyen termékenynek bizonyul e visszaható párbeszéd az elődökkel, noha *gyökeresen más helyzetben* és más (gyakran ellentétes) eszmei alapokon dolgozták ki nézeteiket; szűkebbül, sommás elutasításuk csak káros lehetne.

Az utóbbi évek megpezsdült szellemi légkörében felmutattuk már e kor maradandó irodalmi értékeit. A startoló nemzetiségi szociológia haszonnal alkalmazhatja a felszabadulás előtt tevékenykedő haladó társadalomkutatók érvényes tapasztalatait. Most eljött az ideje, hogy újraolvassuk azokat a gondolkodókat és publicistákat, akik hangot adtak egy kisebbségi sorba jutott népcsoport írástudóit őrlő válságnak, döntést kívánó dilemmáinak s ama szándéknak, hogy önkritikailag leszámoljanak a múlt hibáival. Az egykori kisebbségi létben — mutatis mutandis — fellelhetők tehát az említett serkentő tényezők, s így nincs mit csodálkoznunk azon, hogy a szorosán vett filozófiai hagyományokban szegény Erdély figyelemre méltó etikai írások megjelenését stimulálta. A „*kisebbségi humánium*“-ot kifejező *irodalommal szerves összefüggésben megszületett az ugyanehhez az emberséghez kapcsolódó etika is.*

*

Irodalom és etika sajátos érintkezésével és kölcsönhatásával találkozunk a „kisebbségi erkölcs“ genezisében. Az irodalomnak a magyar szellemi életben betöltött ismert ideológiai és politikai szerepe különös nyomatékkal érvényesült azokban az években, amikor a hagyományos politika csődjének, a tétlenség, a csodavárás meddőségének felismerése elkerülhetetlenné tette a realista tájékozódást, a kisebbségi magyarság önszszeszedését és aktivizálását az új körülmények között.

Az ittmaradás, a helytállás, a cselekvés, a népi élni akarás követelményét elsőként írók és publicisták mondták ki. Ők voltak azok, akik abbéli törekvésükben, hogy a romániai magyarságban a kisebbségi helyzetet mint közösségi-intézményes létformát tudatosítsák, megkeresték e lét vállalásához nélkülözhetetlen eszményeket. Vallották, hogy a romániai magyarságnak önfenntartásához a szellemi, lelki és erkölcsi értékek birodalmában kell fogódzókot találnia. Hivatástudatra van szüksége.

E korszak irodalmának és publicisztikájának érdeme, hogy ezeket az eszményeket a demokráciában, a humánumban, a népek közötti testvériségben jelölte meg. Tudjuk, ama bizonyos „erdélyi gondolat“, amely foglalatja volt ezeknek az eszményeknek és értékeknek, a maga elvontságában, a táj és a történelmi múlt gyakran mitikus értelmezésével nem pótolhatta a néptömegek tényleges érdekvédelmét. Nem helyettesíthette a gazdasági, politikai és kulturális elnyomással szembe forduló hatékony harcot, az egész ország haladó erőit egységes arcvonalba tömörítő politikai cselekvést. E fogyatékoságok azonban nem árnyékolhatják be Kuncz Aladár, Kós Károly, Eerde Mária, Áprily Lajos, Szentimrei Jenő, Ligeti Ernő, Dsida Jenő, Bartalis János, Molter Károly, Balázs Ferenc, Kacsó Sándor, Tamási Áron, Krenner Miklós (Spectator), Paál Árpád, Tompa László, Benedek Elek, Sipos Domokos, Karácsony Benő, Markovits Rodion írásainak *erkölcsi jelentését*. Ne feledkezzünk meg a kollektív egymásra utaltságot sugalló „kaláka-gondolat“, a „vallani és vállalni“ vita népi elkö-

telezettséget és az „itt és most“ jegyében fogant felelősséget sürgető szerepéről. Az „erdélyi gondolat“ irodalmi-közírói termésének erkölcsi értékelésében is emeljük ki képviselőinek a román művelődés megismerésére, a híd-szerep jegyében koncipiált, a kölcsönös fordításokra irányuló munkásságát.

Irodalmunk és publicisztikánk hozzájárulását a „kisebbségi etika“ kidolgozásához Kacsó Sándor fejezte ki hitelesen, aki az erdélyi szellem magjának a humánusit megjelölő Kuncz Aladárra hivatkozva, megállapítja: „A humánus gondolata kavargó itt mindig, mert a humánusra Erdélynek olyan nagy szüksége van, mint a falat kenyérre.“

Ha Kuncznál ez a humánus az örök, egyetemes emberséget idézi „a nemzetek, világszemléletek, népi szokások, társadalmi osztályok és külső hatalmi érdekek bölcs és eszes kiegyensúlyozása“-nak útján (*Erdélyi Szépművészeti Társaság kalendáriuma*, 1929), Kacsó Sándor felfogásában már militáns nemzetiségi-társadalmi tartalommal telítődik. Számára a humanizmus a *haladás* vágyát és ígértét társítja. Erdély pedig, hagyományos toleranciájával és az együttélés példájával „az emberiség jövőjének békéjének egyik nagy és szép kísérletét“ kínálja (*Az igazi erdélyi szellemiség. Erdélyi Helikon*, 1938. 1). A „kisebbségi humánus“-nak elkötelezett íróknál és publicistáknál erőteljesen jelentkezik az a gondolat, hogy a kisebbségi lét megpróbáltatása, a politikai hatalomból való kirekesztettség új, nagy értékek forrásává válhat, tudatos ápolásukban pedig az itteni magyarság a maga hivatását lelheti meg. Az erdélyi hivatástudat képviselői „a lelki és szellemi impérium“ biztosította eredményekben, a demokráciában, a néphűségben jelölték meg ezeket az értékeket, amelyeknek rendje — szerintük — bőven kárpótol az elvesztettekért.

Nyilvánvaló e nézetek kompenzációs jellege. Nem kétséges, hogy sok ábránd és illúzió keveredik bennük azzal a nemes törekvéssel, hogy a beszűkült, kedvezőtlen keretből az európai, az általános haladás irányában keressenek kiutat. Politikai krédóvá avatva ezt a szemléletet, Kacsó Sándor leszögezte: „Kisebbségi nép csak humanista politikát vallhat magáénak, vagyis olyan világszemléletű politikai irányzatot, amelyben a humánus elvei leginkább érvényesülhetnek. Ezen a síkon találkozhatnak a világ legnagyobb szellemiségeivel s oldala mellett érezheti a haladást parancsoló történelmi erőket“ (*Kisebbségi jövőnk útja. Erdélyi Magyar Évkönyv*. Brassó, 1937).

Az egyrészt idillikusan értelmezett történelmi múltból és idealista társadalombölcseletről merítő, másrészt pedig a reális lét igényeit is megszólaltató írók, publicisták Adyban fedezték fel közvetlen szellemi elődjüket. Ady emberségére hivatkozva hirdették a román—magyar barátságot, az ő nevét írták zászlójukra a nacionalizmus és a társadalmi-művészi maradiság elleni kiállásukban.

*

Talán nem véletlen, hogy a „kisebbségi etika“ egyik első (nem szaktudományos igényű) kísérlete éppen Makkai Sándor nevéhez fűződik, aki *Magyar fa sorsa* című könyvével (Kolozsvár, 1928) — vallásos koncepciója ellenére — kétségtelen érdemeket szerzett az „ember az embertelenségben“ humánusának erdélyi térhódításában. *Magunk revíziója* című esszéje

(Kolozsvár, 1931) — sok vonatkozásban — máig időszerű erkölcsi üzenetének lényegét mindenekelőtt az előítéletek, a nacionalista elfogultságok, az életellenes és csökönyösen lezárt fogalmak felszámolásának követelésében jelölhetjük meg. Makkai ebben az értelemben hirdeti a hagyományos magyarság-szemlélet felülvizsgálásának szükségességét. Az elavult értékek válságának tudatosításával pedig a tények tudomásul vételére szólít fel. Kritikai történelem-értelmezése *erkölcsi felelősséget* sugall a múlt bűnéért, önbírálata mégsem torzul meddő önostorozásba. A bűnbánat és vezeklés biblikus hangvételét az új életparancs kifejezése váltja fel: „új magyar öntudat kialakításának pozitív munkáját“ szorgalmazza. A kisebbségi sors követelte önrevízió — Makkai felfogásában — a kívánatos katarzist ösztönzi az egyetemes humánium felé betájolt, önálló szellemi és erkölcsi élet szolgálatában.

A „lélek, a jellem imperiumának“ követelményét hangsúlyozva, Makkai Bethlen Gábor örökségére hivatkozik, amely — szerinte — arra int, hogy az itteni magyarság számára „az egyetlen életlehetőség, igazi jövőjének és belső nagyságának kulcsa és biztosítéka: egy lelki megújulás és jellembeli megnemesedés, amely komoly és nemes kultúrában realizálhatja magát“ (*Bethlen Gábor öröksége; az Erdélyi szemmel* című kötetből, Kolozsvár, 1932).

Méltányolnunk kell a *Magunk revíziója* szerzőjének a nacionalista előítéletek eloszlatására, ténytiszteltet, erkölcsi felelősségvállalásra és jellembeli tökéletesedésre buzdító szándékát. Nem hallgathatjuk el viszont, hogy a „lelki magyarság“ éteri képlete vajmi kevés védelmet ígért a gazdasági válság szorításába fogott, munkanélküliséggel, nyelvviszágakkal és más diszkriminációs intézkedésekkel zaklatott dolgozóknak, kisembereknek, értelmiségieknek. Persze, Makkai is tisztában volt azzal, hogy a revideált nemzetiségi öntudat egymagában nem oldhatja meg a kisebbségi magyarság létproblémáit. Ebből az öntudatból — nézete szerint — következnie kell annak az „önfenntartás“-nak és „önállítás“-nak, amely a szervezés és nevelés útján biztosítja a közösséghez tartozó egyén anyagi és szellemi egzisztenciáját. Leszögezi, hogy az „erdélyi magyar kisebbség élete a társadalmi megszervezkedésén fordul életre vagy halálra“ (*Magunk revíziója*, 51). E szervezkedés célja egységes, élő orgánummá alakítani a még csak tömegként létező magyarságot. A kívánt egyiséget azonban (amelynek kialakításában az értelmiség a népet szolgálja) az osztályellentétek feloldásával, a munkásságnak a kisebbségi életközösségbe való „visszatérítésével“ szándékszik elérni (i.m. 72—75). E hivatásrendi ihletésű kisebbségi egységnek pedig anyagi és szellemi önállóságra kell berendezkednie.

A Makkai-féle lelki impérium így alakul át gyakorlati következtetéseiben elszigetelődéssé, mindannak ellentétévé, ami az egyetemes humánium nevében hivatása lenne. A kisebbségi autarkia mint megoldás a tőkésföldesúri Romániában is csak zsákutcába vezethetett. A magyarság elszigetelése a román demokrácia erőitől, a forradalmi munkásosztálytól biztos romlással fenyegetett és valóban bebizonyította volna, hogy a „kisebbségi kérdés megoldhatatlan“, a kisebbségi kategória pedig „emberhez méltatlan és lelkileg lehetetlen“. E csüggeteg megállapításokat találjuk ugyanis Makkai Sándornak *Nem lehet* című, nagy vihart felkavaró cikkében, amelyet a *Láthatárban* (1937. 2.) közölt meglepetésszerű repatriálásának

igazolásául. Makkainak talán igaza lett volna, ha csak az adott társadalom feltételei, a mind erősbödő nacionalista-fasiszta veszély távlatában ítéli meg borúlátón a kisebbségek helyzetét és jövőjét. Nem vitás, hogy diagnózisa a romániai magyarság akkori helyzetéről sok valós elemet tartalmazott. Téves prognózisa viszont szükségszerűen következett szemléletéből, abból, hogy nem tudta elméletileg meghaladni a tőkés-földesúri rendszert. Az elvont humánium nála — a kisebbségi etika viszonylatában is — erőtlennek bizonyult, a megváltozhatatlan sorsként, valamilyen örök kategóriaként felfogott kisebbségi elnyomottság pedig defetizmust szült.

Makkai távozása a kishitű *non possumus* utólagos mentségével kiváltotta az „ahogy lehet“ helytállást parancsoló (kissé sztoikus) választát. Szemlér Ferenc a szabadelvűség, a humanizmus nevében utasította vissza Makkai helyzetelemzésének nemzetiség-halált jövendölő kasszandrai következtetéseit (*Elvek és törvények. Hitel, 1937, 1*).

A *Magunk revíziója* — az irodalmi s az erkölcsstani esszé sajátos ötvö-zete — nem fogalmazta meg *tételesen* a kisebbségi etika követelményét. A kezdeményezés érdeme ebben a vonatkozásban Tavaszty Sándoré, aki *Erdélyi szellemi életünk két döntő kérdése* (Kolozsvár, 1928) című tanulmányában hiányolja, hogy a kisebbségi közéletben elhanyagolják az etikai szempontokat. Nem törődtek azzal — állapítja meg —, hogy a közösségi életet „parancsolólag szabályozó etikai eszményeinket nemzeti öntudatunk sajátjaivá tegyék“. Innen annak a szükségessége, hogy a kisebbségi jövőt megfelelő etikával biztosítsák, amelynek kisugárzása lehetővé tenné, hogy „egy közös nemzeti ethosz hasson át a nemzeti kisebbségi organiz-mushoz tartozó minden egyes tagot“.

Tavaszty tanulmánya jelzi, hogy az irodalom kezdetben szinte kizárólagos funkcióját a romániai magyarság önismeretének és hivatástudatának kifejezésében most már a jelentkező etikai gondolkodás is vállalja. Ha periodizálni próbálnók ennek az önismeretnek a történetét, megállapíthatjuk, hogy egymást követő szakaszokban hol az irodalom, hol az etika, hol pedig a társadalomkutatás játssza benne a főszerepet, anélkül azonban, hogy képviselőik monopolizálnák feladatukat.

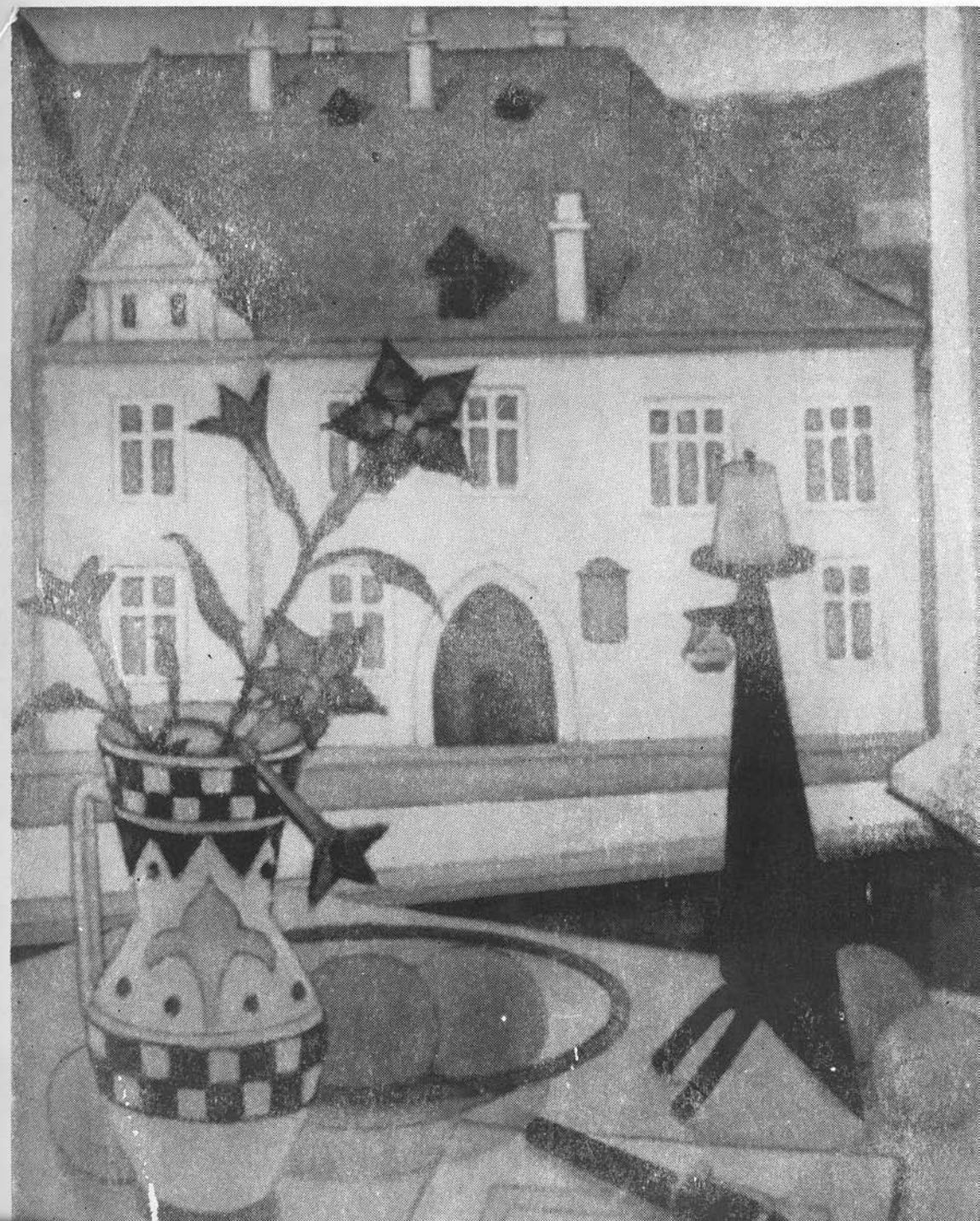
Ami az etikát illeti, kidolgozói — a már említett ösztönző tényezők hatására — arra összpontosították erőfeszítéseiket, hogy tudatosítsák a kisebbségi lét öntörvényszerűségét, a kisebbségi emberre jellemző lel-kületet s a belőlük fakadó ethoszt, *különös tekintettel a román néphez fűződő kapcsolatokra*.

Tavaszty például a kisebbségi ethosz szerepét abból a létmeghatározottságból vezeti le, hogy „a kisebbségi nemzettesthez tartozók életét úgy egyéni, mint közösségi vonatkozásban annyiféle veszedelem és kísértés fenyegeti, rettentí, hogy az egyenesen kiszámíthatatlan“. A kisebbségi ember egy „démonikus világban“ él, amelynek minden ösvénye és zuga csapdával, őt üldöző és szaggató rossz szellemekkel van tele.

Láthatjuk, ebben az írásában Tavaszty is hajlik arra, hogy önmagában, az ország haladó erőtől elvonatkoztatva vizsgálja a magyarság helyzetét, mintegy abszolutizálva egy tőkés-földesúri rendszer nacionalista elnyomása alatt lévő kisebbség életérzését. Ez az életérzés — Unamuno szavaival — tragikus és Don Quijote-i lenne. (E sorok írója főként e szemléletbeli fogyatékoságát bírálta egyoldalúan egy régebbi tanulmányában.) A szűk keresztmetszetű diagnózisból (amely némely vonatkozásban érint-

FÜLÖP ANTAL ANDOR

1. Kompozíció Mátyás király szülőházával (1965)

FÜLÖP ANTAL ANDOR

2. Virágos csendélet (1961)

3. Kolozsvári műemlékek (1966)

kezik Makkai borulató megállapításaival) származó következtetései azonban merőben ellentétesek a *Magunk revíziója* szerzőjének konklúzióival. Éppen az észlelt, és tegyük hozzá, az akkori helyzettől nem idegen negatívumok káros következményeinek (széthúzás, erkölcsi válságot előidéző önösség) ellensúlyozására tartja szükségesnek az etikai nevelést, az egyetemes erkölcsi normáknak a kisebbségi életre való alkalmazásával.

Tavaszy kisebbség-pedagógiai törekvéseit ugyanis az a remény fűti, hogy az adott kedvezőtlen helyzet „a legmagasabb rendű etikai élet” lehetőségeit is magában rejtí. E bizakodó, építő szándékú megállapításában viszont találkozunk azokkal, akik a kisebbségi helyzet derülátóbb megítéléséből indulnak ki. László Dezső például „a kisebbségi élet ajándékai”-ról értekezik, és szembeállítja ezt az életigenlő, szintén a szellemi értékek felé orientálódó felfogást a kisebbségi létben csak pusztulást érzékelő víziókkal (*A kisebbségi élet ajándékai; az Új arcvonal* című antológiából, Kolozsvár, 1931).

A kisebbségi életnek mint sajátos, egészen új életformának a megfogalmazásában László Dezső rokon nézeteket vall azokkal az etikai érdeklődésű politikusokkal, jogászokkal és pedagógusokkal, akik a kisebbségnek mint a nemzettől eltérő, külön egyéniséggel rendelkező etnikai csoportnak a meghatározását próbálják körvonalazni. (Kísérleteikben mai nemzetiség-szociológiánk hasonló törekvéseinek előzményeit kell látnunk.) *E meghatározások fő érdeme, hogy a honi magyarság státusát a román néphez való kapcsolatban ragadják meg, e viszonyulásban jelölve meg a nemzetiségi lét döntő ismérvét.* Idézett tanulmányában László Dezső a következőket szögezi le: „A kisebbségi élet igaz szemléletéhez mindenképpel úgy juthatunk, ha kisebbségi voltunkat nem a többségi magyarsághoz, hanem a körülöttünk élő *többségi románsághoz* való viszonyunkból állapítjuk meg.” Majd: „Kisebbségi életünk alapkérdései tehát a román-sághoz való viszonyunkon dőlnek el.”

E szemléletből származó erkölcsi következtetéseket Paál Árpádnál találjuk, aki a „népkisebbség” általa kidolgozott kategóriájának elemzésében hangsúlyozza, hogy e különművé alakuló népcsoport *másssá* lett, mint a nemzet. Paál Árpád etikai nézeteire Kant erkölcsstana hatott. A „feltétlen jó” kanti fogalmára utalva, Paál az erkölcsöt a jóra való törekvéssel azonosítja. Ennek az erkölcsi felfogásnak a nevében igényli, hogy ismerjék el a népkisebbség *kisebb népként* kialakult életközösségének jogait. A népcsoport erkölcsi fejlettsége, amely az egymás iránti jóság, az önzetlenség és emberszeretet erényeiben nyilvánul meg, nélkülözhetetlen tényező fennmaradásában és hivatása teljesítésében. (*Erkölcsi szempontok a népkisebbségi jogban. Magyar Kisebbség*, 1935).

A hivatástudatban látja Imre Lajos a kisebbségi életsors meghatározó mozzanatát. A kisebbség sorsát — szerinte — nem lélekszáma vagy gazdasági helyzete dönti el, hanem rendeltetésének világos tudata és vállalása. Ebben az optikában kisebbség és többség kölcsönösen kiegészítheti egymást és együttműködhet, mindegyik a maga hivatásának megfelelően. Az így értelmezett kisebbségi sorsból pedig erkölcsi köteleességek származnak, amelyeknek tiszteletben tartása ama bizonyos létparancs követelménye. A hármass kötelezettség: tudatára ébredni és tudatosítani a kül-

detést; kifejleszteni a sajátos vonásokat; együttműködni a többségi nemzettel (*A kisebbségi élet erkölcstana. Erdélyi Helikon, 1938. 1—3*).

Míg Imre Lajos — a keresztyén etikából ihletődő — missziós tudat parancsát követve szorgalmazza a román nép és az itteni magyarság óhajtott jó viszonyát, Tavasz Sándor, aki egyébként szintén ennek az erkölcstannak a képviselője, a kulturális közeledés, a kölcsönös megismerés etikumára alapozná az ország többségi nemzetének és együttélő nemzetiségeinek kapcsolatát.

Tavasz számára erkölcsi követelmény a román művelődés értékeinek alapos megismerése és terjesztése. Ebből a szemszögből *morális tettek* minősíti a Pen Club és az *Erdélyi Helikon* kezdeményezte műfordításokat. Nézete szerint a románság és hazai magyarság viszonyának rendezése akkor lesz kielégítő, ha művelődéseik nem a nemzeti gőg fűtésére szolgálnak, hanem mindkét irodalom alkotói kölcsönösen meghajlanak az általuk felfedezett humánium előtt. „A román nyelv és kultúra nem kieroszakolt nyelvvizsgákat, hanem megértő szeretetet és megbecsülő tiszteletet érdemel — írja. — Aki ezt nem tudja, vagy nem akarja belátni, az nem ismeri a szellemi-kulturális értékek és javak nemes természetét“ (*Etikai szempontok a románság és magyarság viszonyának megítéléséhez. Erdélyi Helikon, 1934. 9*).

A román nép és a honi magyarság barátságának, együttműködésének követelménye — függetlenül a valláserkölcsi vagy kantianus alapvetés érvényétől — nem csupán morális, hanem jelentős társadalompolitikai tett volt megfogalmazói részéről. Ennek leszögezése nem menti fel a mai értelmezőt annak megállapításától, hogy sem a kulturális közeledés igénye önmagában, még kevésbé a gondviselésből eredeztetett hivatás jellegű komplementaritás elve nem helyettesíthette e barátság és testvériség reális meghatározóit. Nem pótolhatta tényleges hajtóerőit.

Ami viszont azt az elképzelést illeti, hogy az így felfogott kisebbségi erkölcs az általános emberi morál műhelyeként példát nyújtson, a második világháború s a megelőző korszak eseményei megmutatták, hogy e jószándékú törekvés — sajnos — illúziónak bizonyult.

Az eszmei tévedések, csalóka ábrándok és gyakorlati következetlenségek ellenére elfogadhatónak tűnik Ligeti Ernő nézete, amely szerint a „kisebbségi élet oxidálási folyamatának“ egyik legértékesebb termékét a *közösségi etikumban* kell felfedeznünk és — tegyük hozzá — „megszüntetve megőrizzünk“. Ez az értékelés pedig nem csupán s talán nem elsősorban a — sok tekintetben erősen vitatható — elméleti tételekre, hanem arra a személyiség- és jellemmodellre vonatkozik, amelyet ez az etika sugall. Meggyőződésünk, hogy a *népi humánium* eszménye felé mutató etika erényeinek: a helyállásnak, a felelősségnek, az áldozatvállalásnak, a makro- és mikrovilág értékei iránt elkötelezett szolgálatnak a megtestestítőjét Balázs Ferencben köszönhetjük. Hadd idézzük példája méltatására annak a Jancsó Bélának a szavait, aki ezeknek az eszményeknek és erényeknek hű képviselője volt, s aki a következőkben mutatta fel a *Rög alatt* és szerzője életének erkölcsi jelentését: „A népért való jóakarát és tudás küzdelme a néppel: a jóakarát és önfeláldozás küzdelme az előítéletek, önzések és közöny irtóztatós tehetetlenségi nyomatékával“ (*Ahogy lehet. Erdélyi Fialatok, 1935. 4*).

*

Hogyan viszonyul a szocialista humanizmus a kisebbségi humánumhoz és etikához?

Dialektikusan. A kapcsolódás és a bírálat síkján. Viszonyukat történetileg kell értelmeznünk: annak a folyamatnak az összefüggéseiben, amelyben egyrészt feloldódnak a hagyományos humanizmussal szemben táplált szektáriánus-elutasító fenntartások, másrészt pedig mind erőteljesebbé válik a kisebbségi humánumon belül a népi demokratikus irányzat. A népfronti szakaszra kell e vonatkozásban is figyelmünket összpontosítanunk, hiszen az antifasiszta harc feltételei alakították ki az e viszonyból származó kölcsönhatás konkludens mozzanatait.

A korabeli hazai magyar marxista irodalomban nem találunk számottevő etikai írásokat. A kor marxista gondolkodásában Európa-szerte sem érvényesültek még az etikának kedvező tényezők, azok az értelmiségiek pedig, akik itthon — igen mostoha körülmények között — bizonyos elméleti munkásságot fejtettek ki, energiáikat az akkor sürgősebbnek ítélt feladatok megoldására fordították. A hiány természetesen — e magyarázat ellenére is — hiány marad, amit csak részben kompenzál az etikával határos bölcsélet, társadalomtudomány, irodalombírálat művelése vagy a „tisztá osztályvonal“ irodalma.

A tételeken megfogalmazott etika hiánya nálunk sem jelentett etikátlan szemléletet vagy az erkölcs iránt közömbös magatartást. A haladás híveit, a forradalmárokat mély erkölcsi motiváció is ösztönözte. A proletariátus s általában a dolgozó tömegek gyakorlati erkölcsa a szolidaritás, az igazságszeretet, a kitartás, az áldozatkészség erényeiben — a vértanúk mártíriumában nyilvánult meg. A két világháború közötti korszak Romániájának dolgozóira is érvényes volt Marx egykori megállapítása: „Ismernünk kell a francia és angol munkások tanulását, tudásszomját, erkölcsi energiáját, szüntelen törekvését a fejlődésre, hogy elképzelésünk lehessen e mozzalom *emberi* nemességéről“ (*Marx—Engels Művei*. Budapest, 1958. 2.; 83).

Ami a hirdetett erkölcsöt illeti, a szocializmus eszményének elkötelezett magyar írástudók törekvéseit a marxizmus szerves részét alkotó reális humanizmus, a tudományos szocializmus klasszikusainak műveiben foglalt etikai tételek világították be. Erkölcsi tudatuk ugyanakkor irodalmi hagyatékunk maradandó értékeiből is merített, mindenekelőtt a román—magyar—szláv testvériséget hirdető Ady emberségéből. Az „ember az embertelenségben“ krédóját közvetítő humanizmus összekötő kapocs is volt egyben a népi humánnum baloldali képviselőivel, a kisebbségi etika népszolgálatot és kultúrközeledést szorgalmazó posztulátumai pedig a társadalmi és nemzeti elnyomás rendszere ellen folytatott — kommunisták vezette — harcban, a román és magyar dolgozók szövetségében nyertek konkrét alkalmazást.

Gaál Gábor születésének 80. évfordulója alkalmat szolgáltatott arra, hogy tudatosítsuk a „romániaiság“ ethoszát, azt a társadalmi, kulturális és — tegyük hozzá — erkölcsi magatartást, amelyet a honi magyarság öntörvényűségének felismerésében és a belőle fakadó következtetések levonásában sugallt. Ez az ethosz az összromániai valóság kategóriájában igényelt tudományos szintű önismeretet, világtájékozódást és főként hatékony cselekvést, bensőséges szövetségben a román demokrácia erőivel.

Ha a szocialista humanizmus alapvonásai között különös hangsúllyal szoktunk valóságghú és militáns mivoltára hivatkozni, akkor most leszögezhetjük, hogy a „romániaiság“ ethoszát éppen ezek a tulajdonságok jellemzik. A Gaál Gábor-i modell fokozott felelősséget, igényességet és valóban felemelő hivatástudatot kifejező példája egy kiváló gondolkodó, szerkesztő és közéleti harcos személyiségében testesítette meg mindezeket az erényeket, a Németh László diagnosztizálta „morbus minoritatis“ tüneteinek ellentéteit.

A népfronti korszak *Korunk*jának szerkesztésében érvényesülő humanum a maga következetes antifaszizmusával gazdagította a romániai magyarság erkölcsi tudatát. Oldalairól erőteljesen áradt a *vox humana*, amelyet a *humanizmust az antifaszizmusall azonosító* Fábry Zoltán szólaltatott meg. A stószí remete korparancsként megfogalmazott humanizmus megalkuvást nem ismerő elkötelezettségből táplálkozott, és minden vonatkozásában erkölcsi funkciót teljesített. „Az antifaszizmus leglényegét tekintve: az emberség erkölcsstudata, és ezért mindenekelőtt morális aktivizmus“ (*A vádolt megszólal. Irodalmi Szemle*, 1968. 8).

Láthattuk, a kisebbségi etika kidolgozóinak ama vágya, hogy a kisebbség — a maga egészében — világérvényű értékek forrásává váljék, illúzióznak bizonyult. Fábry Zoltán életében és művében azonban maradéktalanul megvalósult az az önmaga támasztotta követelmény, hogy a világháborúk korszakában a humanumnak mintegy rezervációt biztosító kis csoportok és egyének maximummá fokozzák a kedvezőtlen helyzetükben lehetséges minimumot. Ennek az igénynek a hatása jelentkezik egyébként a régi *Korunk* kötetekben is, ebben az egész művelődésünk szempontjából páratlan teljesítményben, amely felejthetetlen szerkesztőjének nevéhez fűződik.

A *Korunk* gárdájának harcos antifaszizmus, a „ranggá és hűségge“ avatott „szellemerkölcs“ valóban a Romain Rolland és Heinrich Mann fémjelezte európai demokrácia magaslatára emelte a haladó romániai magyarság etikumát, amely egyébként elválaszthatatlan volt a román progresszió szellemiségétől, Sadoveanu, Argezi, Sahia, Eftimiu, Ralea, Roșca, Vianu humanumától.

A transzilvanizmus korabeli marxista bírálatában benne foglaltatott a kisebbségi etika illúzióinak és következetlenségeinek kritikája is. A szocialista humanizmus és kisebbségi humanum ellentmondásos viszonya sajátos, termékeny formát öltött a Vásárhelyi Találkozót előkészítő vitában és magán az értekezleten, amelynek összehívásában kezdeményező szerepet játszottak a *Korunk* és a MADOSZ fiatal értelmiségije. A Vásárhelyi Találkozóban *mai dialógusaink előzményét*, a záróhatározatként elfogadott *Hítvallásban* pedig e párbeszéd korszakos jelentőségű dokumentumát kell látnunk. A Hítvallás aláírói tevőleges szolgálatot hirdettek az erdélyi magyarság sorskérdéseinek megoldásában, közösséget vállaltak a munkássággal a kizsákmányoló tőke elleni küzdelemben, és kifejezték annak a szükségességét, hogy megtalálják a román nép és az együttélő magyarság együttműködésének útját. A záróhatározat emelkedett szellemű szövege a fiatal magyar értelmiség néphűségét és fejlett erkölcsi felelősségtudatát fejezte ki.

A szocialista munkásság álláspontjának hangot adó Józsa Béla később leszögezte, hogy részvételük a Találkozón nem jelentett elvfeledást,

nem jelentette azt, hogy lemondtak volna világfelfogásukról, az osztályharcról. Viszont: „Ha akarjuk, ha nem, a magyarság egy részét képezzük, s így nem lehet közömbös előttünk, hogy milyen irányt tart be Erdély magyarságának kisebbségpolitikája...“ (*Miért mentek a munkások a Vársárhelyi Találkozóra? Brassói Lapok*, 1937. október 29).

Józsa Béla nyilatkozatában az a marxi humanizmus munkál, amely „az ember teljes visszanyeréséért“ (Marx) küzdő proletariátus nemzeti-nemzetiségi felelősségét exponálja.

*

A szocialista építés jelenlegi szakaszában kialakultak mind a korszerű marxista etika, mind a nemzeti-nemzetiségi kérdés komplex tanulmányozásának kedvező feltételei. Vizsgálódásaink ezekben az összefüggésekben helyezkednek el, az ország egész népét egybefűző szocialista erkölcsi tudat fejlesztésének jegyében.

Fülöp Antal Andor: Újhelyi Gábor ötvösmester háza Kolozsvárt (1963)